

Gedimino laišakai ir pirmosios dominikonų bažnyčios Vilniuje problema

DARIUS BARONAS

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas darius.baronas@istorija.lt

Raktiniai žodžiai: Gediminas, Gedimino laišakai, dominikonai, pranciškonai, Vilnius.

Istoriografijos apžvalga. Gedimino laišakai nuo seno traukė tyrėjų dėmesį. Prieš maždaug šimtą metų labiausiai istorikus jaudinęs klausimas buvo susijęs su šių laiškų autentiškumo problematika: ar jie autentiški Vilniuje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare surašyti dokumentai?, o gal jie su Vokiečių ordinu konfliktavusių rygiečių sukurti falsifikatai? Dėl šios bylos sprendimo istorikų nuomonės buvo pasidalinusios į tris grupes: vieni manė, kad Gedimino laišakai yra falsifikatai, kiti teigė, kad jie tikri (autentiški) dokumentai, buvo ir tokių, kurie buvo neapsisprendę ir laikėsi neutralios pozicijos, aiškiai nepasisakydami nei už, nei prieš¹. Pastaraisiais dešimtmečiais įsivyravo požiūris, kad Gedimino laišakai yra autentiški dokumentai, parašyti Vilniuje su Gedimino žinia ir pritarimu. Tiesa, turime pabrėžti, kad ir „pralaimėjusios“ stovyklos darbu, visų pirma Kurto Forstreuterio straipsnių, nereikia skubėti nurašyti į vien tik istoriografijos tyrėjus dominančios literatūros užutėkį, nes juose esama išties įdomių pastebėjimų bei vertingų išvalgų, kurios atkaklų tyrėją gali paskatinti kelti naujus klausimus ir ieškoti naujų atsakymų².

- 1 Iš lietuvių istorikų išsamiau Gedimino laiškų problematikos nagrinėjimu išsiskiria Juozas Jakštas, Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, in: *Senovė*, Kaunas, 1936, p. 5–32. Taip pat žr. Gedimino laiškų autentiškumą gynusį Herbert Spliet, *Die Briefe Gedimins. Ein Beitrag zu der Geschichte der Stadt Riga*, Sinsheim: G. Beckersche Buchdruckerei, 1953, p. 1–4; Herbert Spliet, *Eine quellenkritische Übersicht zu den Gediminbriefen in Erwiderung auf Kurt Forstreuter's Forschungsergebnisse*, Sinsheim: G. Beckersche Buchdruckerei, 1959. Glausta, parankią diskusiją apie Gedimino laiškų autentiškumą apžvalgą pateikia Marceli Kosman, *Zmierzch Perkuna czyli ostatni poganie nad Baltykiem*, Warszawa, 1981, p. 384–386.
- 2 Kurt Forstreuter, Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden, in: *Altpreußische Forschungen*, 1928, t. 5, p. 239–261; Kurt Forstreuter, Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin, in: *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg*, 1955, t. 6, p. 142–158.

Prie Gedimino laiškų bylos jų autentiškumo naudai didžiai nusipelnė S. C. Rowellas. Jo naujai parengtas Gedimino laiškų leidimas tapo istorikams pagrindine pažinties su pačiais laiškais vieta³. Minėtinas ir jo specialus Gedimino laiškų problematikai skirtas straipsnis, kuris, nors ir paskelbtas 1993 m., iki šiol lieka geriausia šaltiniotyrynė šios problematikos studija⁴. Taip pat minėtinas 1991 m. mokslinės konferencijos pranešimų pagrindu 1996 m. paskelbtas straipsnių rinkinys, pateikiantis, ko gero, įvairiapusiškiausią, gyvai apsvaistytą Gedimino laiškų problematiką⁵. Ir pirmiau minėtuose S. C. Rowello darbuose, ir šioje rinktinėje apimta ištis daug įvairių temų, o vyraujančias galima nurodyti tokias: Gedimino krikšto klausimas, politinių santykių istorija nuo lokalaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iki bendraeuropinio lygmens, bandymas modernizuoti Lietuvos ūkį. Šių tyrimų detalumas ir sąlyginė gausa gali veikti dvejopai. Viena vertus, jie gali kelti įspūdį, kad viskas čia jau ištirta ir nieko prasmingo, ką nors naujo pridurti jau nėra (beveik jokios) galimybės. Toks požiūris palankus nuleisti rankas. Antra vertus, tyrimų gausa gali padėti Gedimino laiškam kelti naujus klausimus. Kaip gerą pastarosios prieigos pavyzdį galime nurodyti Vytauto Ališausko tyrimą, kuriame į Gedimino laiškus pažvelgta per sakytinės ir rašytinės kultūros kolizijos prizmę⁶. Dar reikia pažymėti, kad nors istoriografijoje gana seniai pastebėtas Gedimino laiškuose atsispindėjęs vadinamasis „Rytų Europai būdingas dviprasmiškas kalbėjimo būdas“⁷, tačiau tokia prieiga ilgai nebuvo aktyviau plėtojama, nors yra akivaizdu, kad ji ir galima, ir reikalinga, siekiant geriau perprasti Lietuvos valdovų politinės virtuvės veikimo principus⁸.

3 *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai* (toliau – *Chartularium*), parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003.

4 S. C. Rowell, The Letters of Gediminas: ‘Gemachte Lüge’? Notes on a Controversy, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1993, t. 41, Nr. 3, p. 321–360.

5 *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, atsakingasis redaktorius Mikas Vaicekauskas (= *Se-noji Lietuvos literatūra*, 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

6 Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 35–41.

7 H. Spliet, *Die Briefe Gedimins...*, p. 24, 30.

8 Plg., pavyzdžiui, S. C. Rowell, *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295–1345*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 195–199; V. Ališauskas, *op. cit.*, p. 35–41; Darius Baronas, Good Faith and *Realpolitik*. Approaching the Art of Politics of Lithuanian Rulers in the Fourteenth Century, in: *Studia historica Brunensia*, 2019, t. 66, Nr. 2, p. 31–44.

Gedimino laiškuose vis dar tebėra neaiškių, miglotų, o galbūt net visiškai tamsių vietų, kurios iki šiol nėra bandytos išsamiau komentuoti ar interpretuoti. Kaip antai, seniai atkreiptas dėmesys į Gedimino laiške minimą „apgaulinga klastą“⁹, bet iki šiol nėra pateikta jokio išsamesnio, argumentuoto atsakymo, kaip šį dalyką reikėtų suprasti. Panašiai mįslingi yra Gedimino prašymai vienuoliams melstis už jo vaikus ir „mūsų žmonas“ (1323 m. sausio 25 d.) bei „karalienes“ (1323 m. gegužės 26 d.) – abiem atvejais daugiskaita (!)¹⁰. Panašiai mįslingų vietų galima rasti ir daugiau. Jas lengviausia aptikti vadinamojo atidaus skaitymo būdu. Kaip tik taip sau pačiam ir „atradau“ būtent tokį atvejį, kuriam ir noriu skirti specialų dėmesį. Kalbėsiu apie pirmąją Vilniaus dominikonų bažnyčią.

Tiek patys Gedimino laišakai, tiek juose esanti žinia apie dominikonų bažnyčią Vilniuje yra žinomi nuo seno. Ši žinia priimama kaip rimtas istorinis liudijimas, turintis laiduoti šio „fakto“ tikroviškumą, netgi, sakyčiau, materialumą. Juk bažnyčia – tai ne vien paminėjimas rašytiniame šaltinyje,

- 9 *Chartularium*, Nr. 21, p. 62: „ut eo cicius perficeretur opus Dei et fraus seductoria cassaretur“ (1323-05-26, laiškas pranciškonams). S. C. Rowell „fraus seductoria“ verčia „paklydimu žala“. Kitaip verčia Sigitas Narbutas, žr. *Gedimino laišakai*, sudarė ir iš lotynų kalbos vertė S. Narbutas, įvadą ir komentarus parašė Darius Kuolys, iliustracijas piešė Marius Jonutis, Vilnius, 2023 (toliau – *Gedimino laišakai*, sudarė S. Narbutas), p. 38: „[...] kad kuo greičiau Dievo triūsas būtų užbaigtas ir niekais nueitų apgaulinga klasta.“ 1996 m. ta pati frazė buvo suprantama kaip „tvirkinanti klasta“: Saulius Žukas, Gedimino laiškų semiotinė analizė, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 181. 1966 m. ta pati frazė buvo verčiama kaip „klastinga apgaulė“: *Gedimino laišakai*, par. V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius, 1966, p. 53.
- 10 *Chartularium*, Nr. 16, p. 47 (laiškas visiems krikščionims, 1323-01-25); *ibid.*, Nr. 21, p. 64 (laiškas pranciškonams, 1323-05-26). Nors „žmonių“ ir „karalienių“ minėjimas galėjo užgauti Gedimino amžininkų, Viduramžių krikščionių ausis, bet neturėjo šokiruoti. Reikia turėti omenyje, kad, pavyzdžiui, Skandinavijos kraštuose dar ir IX–XIII a. buvo fiksuojamas gana plačiai paplitęs „poliginijos“ reiškinys, kai dažnas karališkos ar aristokratiškos giminės vyras turėdavo daug moterų ir ši aplinkybė veikė kaip jo prestižo ir galios didinimo priemonė. Daugiau apie tai žr. Jan Rüdiger, *Der König und seine Frauen: Polygynie und politische Kultur in Europa (9.–13. Jahrhundert)*, Berlin–Boston, 2015. Be to, juk ir nesantuokinių vaikų reiškinys taip niekada ir nebuvo išnykęs ir pačioje krikščioniškoje Europoje. Tad atsizvelgdamas į bendresnį kontekstą manau taip: pagonys Lietuvos valdovai turėjo derintis prie tuo metu Europoje jau vyravusio monogaminės šeimos modelio ir, kiek galima spręsti, vienu metu turėdavo tik vieną teisėtą žmoną. Kiek tarp jų buvo paplitęs meilužių ar sugulovių reiškinys, neįmanoma konkrečiau apibūdinti. Vis dėlto tai, kad Gedimino laiškuose du kartus paminima iš esmės ta pati šeimyninė aplinkybė, natūraliai kelia „įvairias mintis“.

bet ir konkretus pastatas – fizinis objektas. Todėl jau čia galima fiksuoti paradoksą. Jo esmė tokia: pati žinia apie dominikonų bažnyčią dažniausiai priimama pasyviai (patikliai), neištyrus jos kritiškai, tačiau, antra vertus, pats fizinio objekto realumas postuluojamas kaip savaime suprantamas dalykas. Toks žvelgimo į šią konkrečią praeities liekaną būdas gyvuoja nuo seno, todėl nenuostabu, kad žinia apie neva jau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais (1316–1341) Vilniuje buvusią dominikonų bažnyčią yra plačiai pasklidusi įvairiausio pobūdžio istoriografiniuose tekstuose¹¹. Tokią padėtį konstatavę, savo ruožtu norime įnešti savo kuklų indėlį į šios savotiškos mįslės įminimą. Iš pradžių, tiesa, derėtų prisipažinti, kad kurį laiką ir man pačiam žinia apie Vilniuje jau neva Gedimino laikais egzistavusią dominikonų bažnyčią didesnių abejonių nekėlė. Vis dėlto laikui bėgant toks požiūris ėmė kisti, kai pradėjau atidžiau, kaip minėta, žvelgti tiek į šią konkrečią žinią, tiek į visą rašytinių šaltinių masę, kurį sąlyginai vadiname „Gedimino laiškais“. Savo naujesnius, kritiškai aštriau suformuluotus pastebėjimus jau esu dėstęs¹², o

- 11 Žr., pavyzdžiui, K. Forstreuter, *Die Bekehrung Gedimins...*, t. 5, p. 258; Alvydas Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 91; Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios: žinynas*, Vilnius, 1993, p. 14; S. C. Rowell, *Lithuania Ascending...*, p. 203; *Lietuvos vienuolynai: vadovas*, Vilnius, 1998, p. 314; Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 108; Viktoras Petkus, *Dominikonai Lietuvos kultūroje*, Vilnius, 2004, p. 45; Jakub Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655): retoryczna organizacja miasta*, Kraków, 2012, p. 20; Romualdas Firkovičius, *Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai istorijos bėgyje: tyrimų apybraižos*, Vilnius: Savastis, 2022, p. 11. Tiesa, specialiai šio klausimo netyrus, bet taikliai dar 1915 m. buvo pastebėta, kad Gediminas pastatė dvi pranciškonų bažnyčias, o dominikonams tik pažadėjo bažnyčią pastatyti: Walter Friedrich, *Der Deutsche Ritterorden und die Kurie in den Jahren 1300–1330*, Königsberg, 1915, p. 59: „[...] deswegen stellte er den Bau einer anderen für den Predigerorden in Aussicht.“
- 12 D. Baronas, S. C. Rowell, *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015, p. 135–136; D. Baronas, Katalikiškojo pamaldumo raiška Vilniuje XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje, in: *Bažnyčios istorijos studijos* (= *LKMA Metraštinis*, t. 39B), 2016, t. 8, p. 17, išn. 25. Šia tema kalbėjau viešoje paskaitoje 2023 m. sausio 26 d. Lietuvos nacionaliniame muziejuje skaičiau paskaitą „Gedimino laišakai – Vilniaus gimimo liudijimas“ (Vilniaus miesto istorijai skirtos paskaitų ciklo „Istorijos miestui ir pasauliui“ paskaita): <https://www.youtube.com/watch?v=eFMxWpdLSRE>. Tarptautinei auditorijai ją pristaciau Greifsvaldo universiteto surengtoje konferencijoje „Mendicants and Political Power(s) in the Middle Ages“ (2023 m. rugsėjo 11–13 d.) pranešime „Friars Minor in Late Medieval Lithuania: Missionaries, Martyrs, Intercessors and Scribes“ (2023-09-12). Savo abejones dėl dominikonų bažnyčios egzistavimo Vilniuje išsakė dr. Eduardas Remecas dar 2010 m. Žr. E. Remecas, Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai

šiam straipsnyje norėčiau juos ne tik sukonkretinti, bet ir pabandyti paaiškinti, kodėl ta žinia apskritai atsirado.

Kontekstas. Didžiųjų elgetaujančių ordinų – pranciškonų ir dominikonų – atsiradimas buvo fenomenalus XIII a. lotyniškosios krikščionijos įvykis. Tai buvo pirmieji vienuolių ordinai, kurie jau savo tėvų kūrėjų, atitinkamai šv. Pranciškaus Asyžiečio ir šv. Dominyko laikais, savo misionierišką užsidegimą išties bandė išplėsti iki tolimiausių anuomet žinoto pasaulio pakraščiu¹³. Jau pirmos kartos pranciškonų ir dominikonų misionieriai pasiekė baltų žemes. Nuo seno žinoma, kad tiek vieni, tiek kiti turėjo tiesioginių kontaktų su Lietuvos karaliaus Mindaugo (1253–1263) dvaru¹⁴. Sąlygos jų evangelizacinei veiklai radikaliai pablogėjo sulig karaliaus Mindaugo nužudymu ir Lietuvos iškritimu iš krikščioniškų valstybių šeimos. Atrodo, kad bent ketletą dešimtmečių pagonių lietuvių žemės tapo nei pranciškonų, nei dominikonų misionieriams nepasiekiamos. Tokia padėtis palengva ėmė keistis tik XIII a. pabaigoje¹⁵. Kokybiškai reikšmingą permainą galime sieti su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio valdymo metu (1295–1316), nes, kaip sužinojome iš Gedimino laiško, būtent jam leidus buvo pastatyta pranciškonų bažnyčia Naugarduke¹⁶. Šiame mieste pranciškonai turėjo kur glaustis bent iki 1314 m. – tol, kol dėl karinių veiksmų su Vokiečių ordinu jų bažnyčia buvo sunaikinta gaisro¹⁷. Po kurio laiko ši bažnyčia jau paties Gedimino rūpesčiu

Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?, in: *Lietuvos pilys*, 2010, t. 6, p. 83. Pastaruoju metu savo abejones dėl to paties laikotarpio dominikonų bažnyčios egzistavimo Vilniuje išsakė ir dr. Rasa Mažeika savo pranešime „Krikščionys Gedimino dvare ir prie jo dvaro: nauji svarstymai šaltinių fone“, kurį ji perskaitė 2023 m. spalio 25 d. Vilniuje vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Vilnius ir jo bendruomenės XIII–XXI a.: septyni sugyvenimo mieste istorijos šimtmečiai“ (2023 m. spalio 25–27 d.).

- 13 Žr. D. Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius, 2010, p. 34–57.
- 14 E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 245–246.
- 15 D. Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai...*, p. 58–65.
- 16 *Chartularium*, Nr. 14, p. 38–39 (1322 m. vasara).
- 17 Nors 1322 m. vasaros Gedimino laiške nenurodoma šio įvykio data, tačiau didesnių abejonių neturėtų kelti prielaida, kad tai 1314 m., kai Vokiečių ordinas surengė vienintelį žinomą puolimą prieš Naugarduką. Žr. Petri de Dusburg *Chronicon terrae Prussiae*, in: *Scriptores Rerum Prussicarum*, ed. Max Töppen, Leipzig: S. Hirzel, 1861, t. 1, p. 180–181; S. C. Rowell, *Lithuania Ascending...*, p. 196.

buvo atstatyta, todėl šis įvykis net lokaliu (Naugarduko) lygmeniu nežymėjo cezūros pranciškonų gyvenimo sąlygų Lietuvoje byloje. Jų pasirodymas Vilniuje, tai akivaizdžiai matome iš Gedimino laiškų, atrodo kaip dar viena grandis Gedimino veiklai būdingoje Vytenio politikos ir darbų tęsimo grandinėje¹⁸. O dominikono (br. Mikalojaus) pasirodymas Vilniuje, Gedimino dvare, iškyla ne tik kaip minėtos politikos tęsimo, plėtojimo rezultatas, bet ir kaip tam tikra inovacija. Taip teigiame, nes manome, kad Gedimino (ar vėlesnių) laikų Vilniuje veikiantys pranciškonai ar dominikonai – net tada, kai susiduriame su vienut vienutėliu individu! – nebuvo privatūs asmenys. Jie buvo to meto didžiųjų tarptautinių organizacijų nariai. Todėl ir į jų buvimą bei veikimą pagoniškame Vilniuje derėtų žvelgti kaip į, šiuolaikiškai šnekant, tarpinstitucinio bendravimo ir (ar) bendradarbiavimo apraišką. Tad turime akcentuoti, kad pirmosios dominikonų bažnyčios Vilniuje problemos sprendimas susijęs ne tik su konkretaus pastato buvimo ar nebuvimo dilema, bet ir su ryšio tarp Lietuvos valdovo dvaro ir dominikonų ordino buvimo ar nebuvimo klausimu. Dėl to meto šaltinių specifikos ir dėl menko jų kiekio¹⁹, o tai vis su skaudama širdimi pripažįsta lietuviškuosius Viduramžius tyrinėjantys autoriai, didysis ano meto viešojo gyvenimo paveikslas, nuaustas iš pokalbių ir žodinių sprendimų bei susitarimų, bus amžiams nuskendęs užmaršties vandenyne. Daugiausia tik atsitiktinumo bangoms turime būti dėkingi, kad mūsų dienų krantą išvis pasiekė tokie fenomenalūs dokumentai kaip Gedimino laišakai. Norisi pasakyti, kad kiekvienas juose esantis žodis yra aukso vertės, tikrai vertas deramo dėmesio.

Šaltinių liudijimai. 1323 m. sausio 25 d. laiške, adresuotame visiems krikščionims, Gediminas praneša, kad pastaruoju metu Vilniuje buvo pastatytos dvi bažnyčios: viena – dominikonams, kita – pranciškonams. Tik kalbant apie dominikonų bažnyčią nurodomas apytikslis jos pastatymo laikas: *infra duos*

18 Plg. S. C. Rowell, *Lithuania Ascending...*, p. 55–59.

19 Mūsų manymu geriausias, glaustas, bet informatyvias XIII–XIV a. Lietuvos šaltinių apžvalgas pateikia S. C. Rowell, *Lithuania and the West, 1337–41 – A Question of Sources*, in: *Journal of Baltic Studies*, 1989, t. 20, Nr. 4, p. 303–326; S. C. Rowell, *Of Men and Monsters: Sources for the History of Lithuania in the Time of Gediminas (ca. 1315–1342)*, in: *Journal of Baltic Studies*, 1993, t. 24, Nr. 1, p. 73–112; S. C. Rowell, *Lithuania Ascending...*, p. 26–48. Taip pat žr. Zenonas Ivinskis, *Lietuvos istorijos šaltiniai (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 3)*, Klaipėda, 1995.

annos. Kaip reikia suprasti šį pasakymą? Gana dažnai pasitaiko nuomonė, kad tai reiškia „prieš dvejus metus“²⁰. Jeigu ši frazė suprantama kaip tiksli chronologinė charakteristika, iš to daroma išvada, kad dominikonų bažnyčia Vilniuje turėjo būti pastatyta 1321 m.²¹ Jeigu ta pati frazė suprantama kaip apytikslis chronologinis orientyras, daroma prielaida, kad dominikonų bažnyčia Vilniuje buvo pastatyta apie 1321–1323 m.²² ar net 1320–1322 m. laikotarpiu²³. Dar vienas išskirtinis dalykas 1323 m. sausio 25 d. laiške yra tas, kad (ir vėl), skirtingai nei apie pranciškonų bažnyčią, apie dominikonų bažnyčią nurodoma, kad ji pastatyta *naujai (de novo)*²⁴. Kaip reikia suprasti *naujai*? Galime suprasti kaip *neseniai*. Bet tokiu atveju minėta chronologinė charakteristika *infra duos annos* pasidaro perteklinė. *De novo* galima suprasti ir taip, kad bažnyčia buvo pastatyta *iš naujo*, kaip pakaitalas dar anksčiau, prieš tai stovėjusiai... Mums atrodo, kad būtent tokia prasmė atsispindi lotyniškame tekste. Kokie žodžiai skambėjo ir kokią prasmę į juos buvo įdėjęs sąlyginis laišku autorius didysis kunigaikštis Gediminas, nėra ir turbūt jau niekada nebus aišku. Antra vertus, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad frazės *infra duos annos*, jeigu ją suprantame kaip „prieš dvejus metus“, aiškumas yra apgaulingas. Toks vertimas visai tiktų tik tuo atveju, jeigu lotyniškame tekste būtų parašyta *ante duos annos*. Tačiau juodu ant balto parašyta *infra duos annos*. Man atrodo, kad ši frazė verčiama kaip „prieš dvejus metus“ turbūt daugiausia todėl, kad lietuvių kalboje nėra kito tokio gero prielinksnio, kuris leistų mintį apie praeities laiko trukmę išreikšti tiesiai šviesiai. Pabandykime tą pačią frazę išversti iš lotynų į anglų kalbą ir eisis kaip iš pypkės – *within two years*²⁵. O norėda-

20 *Chartularium*, Nr. 16, p. 47 (1323-01-25). *Gedimino laišakai*, sudarė S. Narbutas, p. 25. Tokio vertimo kritiką pateikia Tomas Baranauskas, Trečiasis Gedimino laišku vertimas į lietuvių kalbą, in: *Lituanistica*, 2023, t. 69, Nr. 1(131), p. 86.

21 Žr., pavyzdžiui, T. Baranauskas, Istorijos keitimas „gimtadieniais“ – nauja istorijos primityvinimo mada?, in: www.alkas.lt (2019-01-25) (žiūrėta 2023-11-07); R. Firkovičius, *Vilniaus bažnyčios ir vienuolynai...*, p. 104.

22 A. Nikžentaitis, *Gediminas*, p. 91.

23 S. C. Rowell, *Lithuanian Ascending...*, p. 203.

24 *Chartularium*, Nr. 16, p. 47: „naujai pastatėme prieš dvejus metus mūsų mieste Vilniuje“ (1323-01-25). *Gedimino laišakai*, sudarė S. Narbutas, p. 25: „prieš dvejus metus savo Vilniaus mieste naujai pastatėme vieną bažnyčią Pamokslininkų ordinui, o dvi – Mažesniųjų [brolių] ordinui“.

25 Žr. J. F. Niermeyer, C. Van de Kieft, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, überarbeitet von J. W. J. Burgers, Leiden: Brill; Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2002 (2.,

mi tą pačią mintį išreikšti savo gimtąja, šiuolaikine lietuvių kalba, turėtume sakyti maždaug taip: „paskutinių dvejų metų laikotarpiu“, „paskutinių dvejų metų atkarpoje“, gal net „per paskutinius dvejus metus“ ir pan. Tik jokiū būdu ne *prieš!* Tad kalbant apie dominikonų bažnyčios paminėjimą 1323 m. sausio 25 d. laiške reikia suprasti, kad jame grynai verbaliniu lygmeniu perteikiama žinia, jog Lietuvos valdovui Gediminui liepus ar leidus paskutinių dvejų metų laikotarpiu turėjo būti pastatyta nauja dominikonams skirta bažnyčia. Sakome „turėjo būti“, nes, kaip matysime toliau, pirmosios dominikonų bažnyčios egzistavimo bylos sprendimas tik prasideda.

Gedimino laiškuose dominikonų bažnyčia minima dar du kartus. 1323 m. gegužės 26 d. laiške, adresuotame Hanzos prekybinės sąjungos miestams, jų miestiečiams (biurgeriams) perduodama žinia, kad Gediminui leidus jo šalyje jau yra pastatytos dvi bažnyčios pranciškonams (Vilniuje ir Naugarduke) ir viena – dominikonams (vieta nenurodyta)²⁶. Dar kartą ji minima laiške pranciškonams. Pranciškonus tikrai turėjo pradžiuginti žinia, kad Lietuvos valdovas jų ordinui pastatė dvi bažnyčias: vieną „mūsų karališkajame mieste Vilniuje“, o kitą – Naugarduke²⁷. Bet mums patiems įdomesnė turėtų būti žinia, kad tame pačiame laiške pranciškonams Lietuvos valdovas praneša, jog dominikonams jis tik perduosiąs bažnyčią kada nors neapibrėžtoje ateityje²⁸. Taigi 1323 m. sausio 25 d. laiške visiems krikščionims Gediminas užtikrintai teigė, kad Vilniuje jau yra dominikonams skirta bažnyčia, o vos po kelių mėnesių belieka tik „bažnyčia“, kuri kada nors ateityje galės būti perduota dominikonams.

überarbeitete Auflage), Vol. 1 (A–L), p. 698–699: *infra* (de tempore) – *pendant* (pr.) = *during* (angl.) = *während* (vok.); *en moins de* (pr.) = *within a time* (angl.) = *innerhalb eines Zeitraums* (vok.). *Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce*, wydany pod redakcją Mariana Plezi, Wrocław *et al.*: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978–1984, sk. 569: *infra* (de tempore) – *w, w czasie* (trwania czegoś), *w przeciagu, podczas*.

26 *Chartularium*, Nr. 21, p. 62: „Ut igitur securiores et magis cerciores vos reddamus, duas ecclesias fratrum Minorum, unam in civitate nostra regia Vilna dicta et aliam in Noygardis habemus erectas, et terciam fratrum Predicatorum, ut quivis secundum ritum suum Deum colat.“

27 *Chartularium*, Nr. 21, p. 64: „[...] precipue de vestris, quibus iam ereximus duas ecclesias, unam in civitate nostra regia dicta Vilna, aliam in Novgardia, ad quas nobis hoc anno quatuor fratres scientes polonicum, semigalicum ac pruthenicum ordinetis, tales ut nunc sunt et fuerunt;“ (1323-05-26, pranciškonams).

28 *Ibid.*, p. 64: „et eciam de Predicatoribus, quibus dabimus ecclesiam tempore successivo“.

Sugretinus žinias apie dominikonų bažnyčią susidaro toks vaizdas: 1323 m. sausio 25 d. teigiama, kad dominikonams Vilniuje bažnyčia atsirado per paskutinius dvejus metus, 1323 m. gegužės 26 d. laiške Šiaurės Vokietijos biurgeriams dominikonų bažnyčia pasirodo kaip nežinia kur esanti bažnyčia; tos pačios dienos laiške pranciškonams pranešama, kad bažnyčia dominikonams kada nors bus suteikta (nenurodoma kur konkrečiai, galima tik numanyti, kad tikriausiai Vilniuje...). Tačiau pats įdomiausias dalykas yra tas, kad dominikonams adresuotame 1323 m. gegužės 26 d. laiške visai neminima jiems skirta bažnyčia²⁹. Atrodytų, jau kur kur, bet dominikonams skirtame laiške *turėjo* būti žinia apie jiems pastatytą bažnyčią, bet tokios žinios kaip tik čia ir nėra! Atidžiau perskaičius 1323 m. gegužės 26 d. dominikonams adresuotą Gedimino laišką matosi, kad Gediminas juos net nelabai kviečia³⁰. Toks savotiškas Gedimino šaltumas dominikonų atžvilgiu, palyginti su pranciškonais, gerai pasimato tada, pavyzdžiui, kai palyginame Gedimino specifines pranciškonams adresuotas „užduotis“ ir „pageidavimus“ su tuo, ko jis tikisi ar norėjo iš dominikonų.

Tad būtų pravartu tiesiog referuoti, ko Gediminas pageidauja iš pranciškonų:

1. Lietuvos valdovas pageidauja, kad pranciškonai, ypač tie, kurie priklauso Saksonijos pranciškonų provincijai, kuo plačiau paskleistų žinių apie tai, kad Gediminas į savo šalį kviečia nepriekaištingos reputacijos dvasininkus ir vienuolius, bet labiausiai pačius pranciškonus (*precipue de vestris*), o tiems bet kurio amato naujakuriams, kurie ryšis atvykti, sudarys kuo geriausias gyvenimo sąlygas.
2. Lietuvos valdovas, pranciškonams pranešęs apie jiems Vilniuje ir Naugarduke pastatytas bažnyčias, prašo, kad jų ordino vadovybė atsiųstų į Lietuvą keturis vienuolius, kurie mokėtų lenkų, žiemgalių ir prūsų kalbas.

29 A. Nikžentaitis, 1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laišakai Vokietijos miestams ir dominikonų bei pranciškonų ordinų vienuoliams: ekonominiai ir politiniai laiškų parašymo motyvai, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 128. A. Nikžentaitis spėjo, kad taip atsitiko tikriausiai todėl, kad „ta bažnyčia dar nėra galutinai įrengta...“ (žr. *ibid.*).

30 Už šią mintį ypač dėkoju dr. Rasai Mažeikai, prisimindamas mūsų pokalbį prie kavos puodelio Vilniuje 2023 m. spalio 29 d. Apie Gedimino labai jau santūrų dominikonų „kvietimą“ panašiai manė ir A. Nikžentaitis, 1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laišakai... p. 128.

3. Galiausiai Lietuvos valdovas pranciškonų prašo, kad jie melstųsi už jį patį (karalių), jo vaikus ir karalienes ir už visą šalį, kad „Viešpats užbaigtų, ką pradėjo“³¹.

O dabar susipažinkime su Gedimino pageidavimais dominikonams:

1. Lietuvos valdovas pageidauja, kad dominikonai, ypač tie, kurie priklauso Saksonijos dominikonų provincijai, kuo plačiau paskleistų žinią apie tai, kad Gediminas į savo šalį kviečia nepriekaištingos reputacijos dvasininkus ir vienuolius, o tiems bet kurio amato naujakuriams, kurie ryšis atvykti, sudarys kuo geriausias gyvenimo sąlygas³².

Daugiau pageidavimų dominikonams Lietuvos valdovas Gediminas neturėjo... Lyginant su pageidavimais pranciškonams, skirtumas akivaizdus: nei konkretnesnio kvietimo patiems dominikonams atvykti ir įsikurti, nei pageidavimo, kad jie bent melstųsi už jį patį ir jo artimuosius, galiausiai, kaip minėta, jokios žinios apie bažnyčią, prie kurios dominikonai galėtų plėtoti savo tarnystę³³. Iš pirmiau pateiktos prieštarų žinių apie Vilniaus dominikonų bažnyčią santraukos ir iš ką tik pateikto pageidavimų pranciškonams ir dominikonams palyginimo jau turėtų būti (beveik) aišku, kad nei Vilniuje, nei kur kitur savo valdose Gediminas nebuvo pastatęs bažnyčios, kuri būtų buvusi paskirta ar bent numatyta dominikonams.

Šioje atkarpoje derėtų atkreipti dėmesį į tam tikrą kontekstinę informaciją. Kai pranciškonus pasiekė žinia apie jiems Lietuvos valdovo Gedimino perduotas dvi bažnyčias, Saksonijos pranciškonų provincija tuoj pat ėmė veikti ir jau 1324 m. gavo popiežiaus Jono XXII leidimą steigti tris naujus konventus (du Prūsijoje, vieną Taline), kurie galėtų būti kaip atokvėpio stotelės, lengvinančios pranciškonams logistinių problemų sprendimą bandant pasiekti lietuvių žemes³⁴. Nieko panašaus nežinome apie tokio pobūdžio dominikonų iniciatyvas.

31 Ši citata iš *Gedimino laišakai*, sudarė S. Narbutas, p. 40. Lietuvos valdovo pageidavimai pranciškonams išrinkti iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško pranciškonams: *Chartularium*, Nr. 21, p. 62–64.

32 *Chartularium*, Nr. 21, p. 58 (1323-05-26, laiškas dominikonams).

33 Dar 1996 m. buvo pastebėta, kad Gedimino laiškas dominikonams yra „kur kas abstraktesnis“, t. y. ne toks aiškus kaip laiškas pranciškonams: A. Nikžentaitis, 1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laišakai..., p. 128.

34 *Bullarium Franciscanum*, ed. Conradus Eubel, Romae: Typis Vaticanis, 1898, t. 5, Nr. 555, p. 280 (Avinjonas, 1324-11-12). Čia pat galima konstatuoti dar vieną mįslę: ar sumanymas steigti naują pranciškonų konventą Taline gerai dera su prašymo popiežiui

Joks istorikas negali atlikti eksperimento, kuris savo įrodomumo galia prilygtų tikslųjų mokslų srityje atliekamiems bandymams, tyrimams ir analizėms, todėl, kol nėra įvykęs archeologinis stebuklas, kuris į dienos šviesą iškeltų XIV a. pirmos pusės *dominikonų* bažnyčios liekanas, teigiame, kad Gedimino laikais dominikonų bažnyčios Vilniuje nebuvo. Tokį teiginį ir bendresnį įspūdį sustiprina popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaita apie jų misiją Vilniuje 1324 m. lapkričio pradžioje.

Popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaita – išskirtinės svarbos šaltinis, drįščiausiai sakyti, ne tik Lietuvos, bet ir visos Viduramžių Europos diplomatinio pobūdžio dokumentų masyve. Tai iš pirmų lūpų ataidinti informacija, perteikianti nedažnai, o Lietuvos istorijos kontekste itin retai aptinkamą betarpiškumo įspūdį. Šiuo kartu mus dominančio klausimo perspektyvoje svarbu pažymėti, kad pasiuntiniai Vilniuje matė tik pranciškonų bažnyčią. Po pirmos nakvynės Vilniuje jie išklauė Mišias pas pranciškonus, jų bažnyčioje³⁵. Ne mažiau svarbu pažymėti, kad prieš Mišias pasiuntiniai kalbėjosi su dominikonu br. Mikalojumi, o tai reiškia, kad dominikonas taip pat ruošėsi dalyvauti, o galiausiai ir dalyvavo Mišiose pas pranciškonus (sekmadienį!), kas būtų buvę neįmanoma arba bent jau didžiai keista tuo atveju, *jeigu* Vilniuje jau tada būtų stovėjusi dominikonų bažnyčia³⁶. Kitą dieną (t. y. pirmadienį, lapkričio 5 d.) pasiuntiniai vėl klausė Mišias toje pačioje pranciškonų bažnyčioje³⁷. Be to, iš tų pačių pasiuntinių ataskaitos sužinome, kad jau tada pranciškonai Vilniuje turėjo ir svečių namus (*hospitium*), kuriuose jie patys buvo apsistoję³⁸. Taigi pranciškonai Vilniuje jau turėjo aiškiai paliudytą ir net, sakyčiau, apčiuopiamą infrastruktūrą: bažnyčią, gyvenamąsias patalpas ir pagalbinius statinius. Nieko panašaus, deja, negalime pasakyti

motyvu – palengvinti pranciškonams patekti į lietuvių žemes? Taline jie taip ir neįsteigė savo konvento, nors 1314–1400 m. Rygos pranciškonai mieste turėjo sklypą: Erki Russow, Die Klöster in der Stadt Reval (Tallinn), in: *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*, hg. von Manfred Gläser, t. 9: *Klöster*, Lübeck: Schmidt-Römhild, 2014, p. 534.

35 *Chartularium*, Nr. 54, p. 182 (pirmąsias Mišias jie klausė sekmadienį, 1324 m. lapkričio 4 d.: *ibid.*, p. 345, išn. Nr. 8).

36 *Ibid.*, Nr. 54, p. 182: „[...] et aliud concilium non poteramus ab ipso [br. Mikalojaus] optinere et sic intravimus ecclesiam audire missam.“

37 *Ibid.*, Nr. 54, p. 186.

38 *Ibid.*

apie dominikonus. Kur jie glaudėsi gyvendami Vilniuje? – neaišku, – galbūt pas pranciškonus³⁹.

Tad kitas logiškai kylantis klausimas būtų toks: kodėl vienuose Gedimino laiškuose paminėta dominikonų bažnyčia, o kituose – nutylėta. Vėlgi dėl istoriko amato ir jo tiriamų reiškinių specifikos nebus galima pateikti griežto atsakymo, todėl pateiksiu *tik* interpretaciją, kuri man pačiam atrodo labiausiai tikėtina. Bet norėčiau pradėti nuo mažiau tikėtinos hipotezės.

Galbūt reikalas visai paprastas? Gal Gediminas norėjo pasakyti viena, o jo raštininkais dirbę pranciškonai parašė ne viską ir ne visai taip, kaip jiems per vertėją diktavo Lietuvos valdovas? Juk Vilniuje prie valdovo dvaro besidarbavę pranciškonai turėjo savotišką – galutinio teksto sukūrimo užduoties – monopolį, nors tuo metu (1322–1324 m.) prie Gedimino dvaro būta bent kelių dominikonų⁴⁰. Juk nereikėtų pamiršti, kad tam tikru mastu pranciškonai ir dominikonai buvo konkuruojančios organizacijos. Kad tuo metu net mažiame Vilniuje tvyrojo įtampa tarp pranciškonų ir dominikonų, nesunkiai jaučiasi iš popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaitos. Juk iš jos matyti, jog pranciškonai Henrikas ir Bertoldas insinuavo, kad būtent dominikonas br. Mikalojus bus buvęs atsakingas už tai, kad Gediminas pakeitė savo laikyseną ir nieko nebenorėjo girdėti apie savo krikštą⁴¹. Vis dėlto net ir turint tokias aplinkybes prieš akis mažai tikėtina, kad pranciškonai būtų sau leidę nutylėti tai, kas būtų buvę naudinga dominikonams. Taip manau atsižvelgdamas į tai, kad iš popiežiaus pasiuntinių legatų ataskaitos matyti, jog Gediminas patvirtino jo vardu rašytų laišku visą turinį, visą, išskyrus

39 Tokį spėjimą galime paremti tik tuo, kad Lietuvos valdovo atstovui aiškinantis diplomatinio nesusipratimo aplinkybes pranciškonų svečių namuose dalyvavo ir pranciškonai, ir dominikonai: *Chartularium*, Nr. 54, p. 186.

40 Reikia neišleisti iš akių tos aplinkybės, kad tyrėjai, net ir tie, kurie pasisakė už Gedimino laišku autentiškumą, nuo seno žinojo, kad jie – daugiasluoksniai tekstai, atsiradę bendradarbiaujant keliems „autoriams“: žr., pavyzdžiui, J. Jakštas, *op. cit.*, p. 31–32; H. Spliet, *Eine quellenkritische Übersicht...*, p. 15; Egidijus Banionis, Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 27: „Bet, kaip paaiškėjo iš pasiuntinių atlikto tyrimo, Gediminas buvo teisus, tačiau pranciškonas taip pat nesukčiavo.“ Žr. taip pat Rasa Mažeikaitė, Tekstas ir potekstė Gedimino laiškuose Vokietijos miestams bei vienuoliams, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 147–162 (ypač p. 149–152); Albinas Jovaišas, Gedimino laišku teksto dvišlypumas: senameldis adresantas ir katalikas raštininkas, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 163–174.

41 *Chartularium...*, Nr. 54, p. 182.

žinią apie galimą jo krikštą⁴². Šiam dalykui išaiškėjus dabar jau br. Mikalojus gavo progą pareikšti, kad tai ir bus pranciškonas Bertoldas, kuris valdovui sukėlė tokią painiavą (*talem confusionem*)⁴³. Daugiau pretenzijų br. Mikalojus pranciškonams neturėjo, nors jis buvo asmuo, kuris galėjo lengviausiai nustatyti neatitikimą tarp Gedimino planų dominikonų atžvilgiu ir jų raštinško varianto.

O dabar norėčiau pateikti man pačiam labiau tikėtiną aiškinimą, kodėl apskritai „dominikonų bažnyčia“ galėjo pasirodyti Gedimino laiškuose.

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Gedimino laiškuose atsispindi tam tikra struktūra visuomenės, kurios atstovams jie ir yra adresuoti. Nors pačiam Gediminui tikriausiai labiausiai rūpėjo į savo šalį pritraukti kvalifikuotus kolonistus: karius, pirklius, amatininkus ir valstiečius, tačiau pirmiausia jis mini dvasiškojo luomo atstovus. Lietuvos valdovas visų pirma kviečiasi vyskupus, kunigus, vienuolius, bet tik tokius, kurių gyvenimas būtų moraliai nepriekaištingas. Tik paskui vardijami pasaulietiško profesijų atstovai: riteriai, ginklanešiai, pirkliai, amatininkai, valstiečiai. Tokia visuomenės struktūra aiškiai matyti ir iš Gedimino 1323 m. sausio 25 d., ir iš 1323 m. gegužės 26 d. laiškų. Juose atsispindi Viduramžių Europos intelektualams būdingas visuomenės skirstymas į tris luomus: tie, kurie meldžiasi (dvasininkai), tie, kurie gina (riteriai), tie, kurie pluša (visų pirma, valstiečiai): *oratores, bellatores, laboratores*⁴⁴. Kadangi Vakarų Europoje korporatyvinė Bažnyčios samprata nuo pat Ankstyvųjų viduramžių buvo įleidusi gilią šaknis, neabejotina, kad visi šie trys luomai reprezentavo ir pačią Bažnyčią kaip tikinčiųjų bendruomenę, praktiškai tapačią visai visuomenei⁴⁵. Gedimino laiškuose aiškiai matyti, jog Lietuvos valdovas, nors ir pagonis, stengėsi savo auditoriją įtikinti, kad jis elgis taip, kaip dera elgtis krikščioniškų šalių karaliams – apie tai jis kalba tiesiai

42 *Ibid.*, Nr. 54, p. 184: „Et breviter dictum tenorem litterarum totaliter confirmabat, excepto solo baptismo...“

43 *Ibid.*, Nr. 54, p. 186.

44 Klasikinis veikalas: Georges Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, 1978.

45 Žr., pavyzdžiui, apie Dievo taikos judėjimą: Hans-Werner Goetz, Protection of the Church, Defense of the Law, and Reform: On the Purposes and Character of the Peace of God, 989–1038, in: *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, ed. by Thomas Head and Richard Landes, Ithaca–London, 1992, p. 259–279.

šviesiai⁴⁶. Tarp to meto karaliams tiesiogiai privalomų pareigų buvo siekis užtikrinti taiką ir teisingumą⁴⁷. Kadangi visuomenė ir Bažnyčia iš esmės sutapo, tai Gedimino laiškuose visų pirma Bažnyčiai demonstruojamas palankumas ir jai teikiamos saugumo garantijos buvo pirmajai svarbos sąlyga (*sine qua non*), kad jos nariai galėtų kurtis vis dar pagoniškoje, bet potencialiai krikščioniškoje šalyje. Tik paskui Gedimino laiškuose suminimi patikinimai dėl laisvo judėjimo, savivaldos teisių, įsikūrimo sąlygų, mokesčių lengvatų ir t. t., ir pan.⁴⁸ O kur čia pranciškonų ir dominikonų reikalai? – gali paklausti ma-lonus skaitytojas.

- 46 *Chartularium*, Nr. 21, p. 60 (1323-05-26, laiškas Hanzos miestams). *Gedimino laišakai*, sudarė S. Narbutas, p. 31–32: „Kadangi dangiškajam karaliui Jėzui Kristui yra pavaldžios – kaip forma materijai arba vergas namam – visos karalystės, iš jų vieną valdome mes [ir], nors tarp visų karalių atrodome menkiausias, tačiau Dievo apvaizda esame didžiausias savo [valdose], kur turime [galią] paliepti ir reikalauti, pražudyti ir išgelbėti, uždaryti ir atverti, [...] sudarysime tokią savitarpio taiką, kad panašios krikščionys dar niekada neregėjo.“
- 47 Įvairialypę taikos sampratą nuo Ankstyvųjų viduramžių iki naujųjų laikų pristato Wilhelm Janssen, Friede, in: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, hg. von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Stuttgart: Klett-Cotta, 1998 (4. Aufl.), t. 2, p. 543–591. Išsamų įvadą į taikos problematiką nuo seniausių iki naujausių laikų pateikia šešiatomis leidinys *A Cultural History of Peace*, general editor Ronald William Edsforth, London: Bloomsbury Academic, 2020, t. 1–6. Parankią sintezę apie krikščionių požiūrį į karą, taiką ir teisingumą pateikia Roland H. Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-evaluation*, London, 1961. Apie nuo Karolingų laikų karaliams aiškiai formuluotą pareigą ginti Bažnyčią žr., pavyzdžiui, Tilman Struve, *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter*, Stuttgart, 1978, p. 88–89, 142–143, 228; Michael E. Moore, *A Sacred Kingdom: Bishops and the Rise of Frankish Kingship, 300–850*, Washington, 2011, p. 298–299, 324–327. Taip pat žr. Walter Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Abingdon–New York, 2010 (1961), p. 88–95; Franz-Reiner Erkens, Vicarius Christi – sacratissimus legislator – sacra majestas, in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 2003, t. 120, p. 1–55 (ypač p. 47–51). Apie Lietuvos valdovų Gedimino ir Algirdo teisingumo sampratą, reprezentuotą tarptautinių santykių lygiu, žr. D. Baronas, Lietuvos valdovų Gedimino ir Algirdo prigimtinio teisingumo doktrina tarptautinių santykių aspektu, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2021/1*, Vilnius, 2021, p. 5–28. Apie Lietuvos didžiųjų kunigaikščių teisingumą, vykdytą teismuose, žr. Irena Valikonytė, *Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.*, Vilnius, 2023.
- 48 Daugiau apie tai: Edvardas Gudavičius, Gedimino miestų politika jo laiškų fone, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai...*, p. 41–46; A. Nikžentaitis, 1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laišakai..., p. 124–133.

Tiesiog reikia turėti omenyje, kad to meto sąlygomis judriausias Viduramžių gyventojų sluoksniu buvo pirkliai. O iš vienuolių ordinų būtent elgetaujantys vienuoliai buvo patys judriausi. Todėl nenuostabu, kad tarp elgetaujančių vienuolių (visų pirma pranciškonų ir dominikonų) ir pirklių (bei platesnių miestiečių sluoksnių) užsimezgė glaudi sinergija: ten, kur keliavo pirkliai, prie jų gurguolių dėdavosi ir elgetaujantys vienuoliai, o kur miestas, ten buvo įprasta, kad bus įsikūręs ir pranciškonų, ir dominikonų vienuolynas⁴⁹. Vienai daliai miestiečių labiau prie širdies buvo pranciškonai, kitai – dominikonai⁵⁰. Gali būti, kad toks to meto Baltijos regionų miestų reiškinys Gediminui galėjo būti žinomas. Todėl tikėtina, kad savo laiškuose užsiminęs apie pranciškonų ir dominikonų bažnyčias, Gediminas siekė kurti kuo patrauklesnį savo valdomos šalies (ir konkrečiai Vilniaus!) vaizdą, leisdamas

- 49 Daugiau apie tai: D. Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai...*, p. 66–68. Reikia pažymėti, kad naujųjų elgetaujančių ordinų – visų pirma, pranciškonų ir dominikonų – populiarumą tarp katalikiškosios Europos miestiečių sąlygojo ne tik tai, kad jų nariams pasauliečių sielovada tapo pirmajam svarbos pasauliui, bet ir tai, kad jie ypač rūpinosi karitatyvine veikla, nukreipta į žemiausius, sunkiausiai besivertusius visuomenės sluoksnius. Žr., pavyzdžiui, *Geschichte der Sächsischen Franziskaner-Provinz von der Gründung bis zum Anfang des 21. Jahrhunderts*, Bd. 1: *Von den Anfängen bis zur Reformation*, hg. von Volker Honemann, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015, p. 29–30.
- 50 Apie pranciškonų ir dominikonų kūrmosi Baltijos regiono rytuose žr., pavyzdžiui, Werner Roth, *Die Dominikaner u. Franziskaner im Deutsch-Ordensland Preußen bis zum Jahre 1466*, Königsberg, 1918; Gertrud von Walther-Wittenheim, *Die Dominikaner im Mittelalter in Livland. Die Natio Livoniae*, Rom, 1938; Dariusz A. Dekanski, *Początki Zakonu Dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk, 1999; *Dzieje dominikanów w Polsce XIII–XVIII wiek: Historiografia i warsztat badawczy historyka*, pod redakcją Henryka Gapskiego, Jerzego Kłoczowskiego, Jana Andryeja Spieża OP, Lublin, 2006; Anti Selart, *Die Bettelmönche im Ostseeraum zur Zeit des Erzbischofs Albert Suerbeer von Riga (Mitte des 13. Jahrhunderts)*, in: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2007, t. 56, Nr. 4, p. 475–499; Jürgen Sarnowsky, *Dominikaner und Franziskaner im Ordensland Preußen*, in: *Franciscan Organisation in the Mendicant Context: Formal and Informal Structures of the Friars' Lives and Ministry in the Middle Ages*, ed. by Michael Robson and Jens Röhrkasten, Berlin, 2010, p. 43–64. Apie pranciškonų ir dominikonų vienuolynus tame pačiame mieste žr., pavyzdžiui, Štralzundo atvejis: Gunnar Möller, '[...] hat auch drey schone closter, viele capellen und hospital' – Klöster, Zisterziensershöfe in der einstigen Hansestadt Stralsund, in: *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IX: Die Klöster*, Lübeck, 2014, p. 333–353; Rostoko atvejis: Ralf Mulsow, *Klöster und andere monastische Einrichtungen in Rostock*, in: *ibid.*, p. 367–353; Liubeko atvejis: Manfred Schneider, *Archäologie in monastischen Einrichtungen der Hansestadt Lübeck*, in: *ibid.*, p. 401–428; Rygos atvejis: Ieva Ose, *Mittelalterliche Klöster in Riga im 13–16. Jahrhundert*, in: *ibid.*, p. 509–520.

būsimiems naujakuriams tikėtis, kad ir čia, jiems naujoje šalyje, jie ras tokias gyvenimo sąlygas, kurios radikaliai nesiskirs nuo jiems įprastų gimtuosiuose kraštuose.

Vis dėlto Gediminas buvo mažiau palankus pranciškonams negu dominikonams. Šio dalyko nesiečiau su kažin kokia simpatija ar antipatija. Reikalas tas, kad šiaurės pagonių kraštuose (kuriems priklausė ir pagoniška Lietuva) kur kas aktyviau kaip misionieriai veikė būtent pranciškonai⁵¹. O dominikonai savo misionierišką veiklą kur kas aktyviau plėtojo pietuose – platybėse tarp Persijos įlankos, Juodosios ir Kaspijos jūrų⁵². Nors dominikonai jau nuo XIII a. buvo įsikūrę Baltijos jūros regiono šalyse, jų misionieriškos iniciatyvos lietuvių pagonių atžvilgiu XIV a. nežinomos. Skirtingai nuo pranciškonų. Tokia to meto tikrovė negalėjo būti paslaptis Lietuvos valdovui Gediminui. Galbūt tik todėl Gediminas ir buvo jų atžvilgiu labai santūrus, nes manė, kad kviesk nekvietęs, šių svečių neprisikviesi. Bet vis dėlto... kai kas atvyko. Būtent ne kartą jau minėtas br. Mikalojus. Iš popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaitos sužinome, kad pranciškonai Bertoldas ir Henrikas jau visus metus nebuvo kviečiami į didžiojo kunigaikščio tarybą, joje lankėsi tik br. Mikalojus. Vadinasi, pastarasis į Vilnių turėjo atvykti vėliausiai 1323 m. rudenį. Jis buvo ne vienas. Kadangi vienoje tos pačios ataskaitos vietoje dominikonai minimi daugiskaita⁵³, vadinasi, be br. Mikalojaus, turėjo būti dar bent vienas jo konfratras. Istoriografijoje jau seniai

51 Čia vertėtų priminti, kad dar apie 1311 m. Rygos arkivyskupas pranciškonas Frydrichas Pernšteinas (ap. 1304–1340) rūpinosi gauti popiežiaus Klemenso V leidimą steigti savo vyskupijoje naujus pranciškonų ir dominikonų konventus, kurie ne tik praverstų vietinių neofitų sielovadais, bet būtų naudingi ir misijoms į pagonių lietuvių žemes: *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. Augustinus Theiner, Romae, 1860, t. 1, Nr. 207, p. 123 (Avinjonas, 1311-02-17); daugiau apie tai: D. Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai...*, p. 77–80. Kaip minėta, 1324 m. pranciškonai rūpinosi misijoms į lietuvių žemes galinčių praversti savo konventų steigimu (žr. išn. Nr. 34). Žinoma, kad vienas pranciškonų būrys, vadovaujamas br. Gerhardo Dordemuere, 1324 m. buvo atvykęs į Lietuvą, o grįždamas atgalios į Rygą patyrė Vokiečių ordino narių prievartą: *Chartularium*, Nr. 57, p. 206. Nieko nežinoma apie panašias to paties laikotarpio dominikonų iniciatyvas lietuvių pagonių atžvilgiu.

52 Apie savotišką misijų lauko pasidalinimą į šiaurės ir pietų sektorius tarp, atitinkamai, pranciškonų ir dominikonų žr. Jean Richard, *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe – XVe siècles)*, Rome, 1998 (2nd édition). Apie dominikonų veiklą žr. Claudine Delacroix-Besnier, *Les Dominicaines et la Chrétienté Grecque aux XIVe et XVe siècles*, Rome, 1997.

53 *Chartularium*, Nr. 54, p. 186: „[...] presentibus maioribus fratribus et minoribus.“

tapo aišku, kad apie br. Mikalojų nieko daugiau nežinoma, išskyrus tai, kas matyti iš popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaitos. Juk jis galėjo būti atvykęs iš Livonijos, Lenkijos ar Čekijos, galbūt net iš Juodosios jūros regiono, kuriame nuo 1300–1304 m. veikė misionieriška dominikonų Brolių piligrimų kongregacija (*Societas fratrum peregrinantium propter Christum inter gentes*)⁵⁴. Jei tik kuriam istorikui pavyktų rasti raktą, kuris leistų įminti br. Mikalojaus asmenybės mįslę, toks dalykas neabejotinai leistų išvelgti iki šiol vis dar tamsią liekančią nepaprastai įdomią senosios Lietuvos tarptautinių santykių perspektyvą.

Išvados

1. Pasirinktu rakursu atliktas kompleksiškas Gedimino laiškų duomenų ir kontekstinės informacijos tyrimas leidžia daryti išvadą, kad šio Lietuvos valdovo valdymo laikais (1316–1341) dominikonų bažnyčios Vilniuje nebuvo.
2. Tai, kad kai kuriuose 1323 m. parašytuose Gedimino laiškuose vis dėlto yra paminėta dominikonams skirta bažnyčia (Vilniuje), reikia vertinti kaip sąmoningą šio Lietuvos valdovo pastangą sukurti tikslinei auditorijai skirtą kuo gražesnę savo šalies įvaizdį, rodantį, kad tie asmenys, kurie ryšis atvykti ir įsikurti naujoje šalyje, ras iš esmės tokias pat gyvenimo kokybę formuojančias sąlygas, prie kokių jie buvo pripratę savo gimtuosiuose kraštuose.
3. Reikia pažymėti, kad Gediminas savo laiškuose deklaruoja pasiryžimą vykdyti tokias pat taikos ir teisingumo užtikrinimo funkcijas, kokių buvo tikimasi iš visų to meto katalikiškosios Europos valdovų.
4. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose atsispindi to meto krikščioniškai Europai būdinga trijų luomų visuomenės sandara, kurioje pirma vieta pagal svarbumą priklausė dvasininkams, antra – kariams, trečia – visiems kitiems (pirkliams, amatininkams, valstiečiams ir kt.). Taip pat pažymėtina, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose atsispindi tokia Viduramžių pasaulėžiūra, kuri iš esmės tapatino Bažnyčią su visuomene. Tokiai visuomenei normaliai egzistuoti svarbiausia sąlyga

54 Daugiau apie šią dominikonų misionierių organizaciją žr. Raymond Loenertz, *La Société des Frères Pèrègrinants. Étude sur l'Orient Dominicain*, Romae, 1937; Raymond-Joseph Loenertz, *La Société des Frères Pèrègrinants de 1374 à 1475. Étude sur l'Orient Dominicain*, II, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 1975, t. 45, p. 107–145.

ir buvo taikos garantijos Bažnyčiai, o tai ir matome Gedimino laiškuose, kuriuose pirmiausia kreipiamasi į moraliai nepriekaištingos reputacijos dvasininkus – jiems garantuojamas saugumas ir laisvė veikti tarp savo gnomųjų.

5. Turimų duomenų visuma rodo, kad Gediminas kur kas glaudžiau bendradarbiavo su pranciškonais, kurie jau jo laikais buvo stabiliai įsikūrę Vilniuje ir Naugarduke. Vis dėlto dominikono br. Mikalojaus veikla Gedimino dvare 1323–1324 m. rodo, kad jis nebuvo priešiški, nedraugiški ar šaltai nusiteikę prieš dominikonus kaip tokius.
6. Nėra tvirto pagrindo bandyti Vilniaus kad ir simbolinio įkūrimo datą sieti su vietine dominikonų bažnyčia. Viena vertus, pati žinia apie šią bažnyčią yra labai jau miglota, antra vertus, duomenų visuma rodo, kad jos... nebuvo.

The Letters of Gediminas and the Problem of the First Dominican Church in Vilnius

DARIUS BARONAS

Keywords: Gediminas, Letters of Gediminas, Dominicans, Franciscans, Vilnius.

Summary. This article seeks to answer a seemingly simple question: did the Dominican church exist in Vilnius during the reign of the Lithuanian grand duke Gediminas (1316–1341)? It is mentioned in a several letters of this ruler that were produced in 1323 and, therefore, the idea that this church was a real thing received wide currency in numerous historiographical works. However, the comprehensible analysis of the contradictory information regarding this subject-matter, and the very absence of its mention in a letter addressed to the Dominicans themselves, allowed the author of this paper to advance a thesis that this church, in all probability and likelihood, did not exist at all. The fact that it was mentioned might be interpreted as an attempt by Gediminas to produce a most positive image of his (pagan) country in the eyes of the intended (Roman Christian) audience. In sum, Gediminas collaborated more closely with the Franciscans, but some Dominican friars also were present at his court in 1323. It would be extremely interesting to know whence they came. However, for the lack of conclusive evidence this question must remain unanswered.